

**Оксана ГОМОТЮК,
Олег ЯРОШИНСЬКИЙ**

Методологічний інструментарій українознавця
**(КАЛАКУРА Я. УКРАЇНОЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРІЯ
ТА МЕТОДОЛОГІЯ. – К.; ТЕРНОПІЛЬ: ДЖУРА, 2012. – 292 с.)**

Нещодавно інтелектуальна скарбниця вітчизняного та зарубіжного українознавства поповнилася унікальним науково-методичним посібником відомого українського історика, українознавця, історіографа, джерелознавця, архівознавця, доктора історичних наук, академіка АН вищої школи України, Заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головного наукового співробітника Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, Заслуженого працівника вищої школи України, нагородженого орденом «За заслуги II ст.», орденом «За заслуги III ст.», Почесною грамотою Верховної Ради України, удостоєного низки відзнак Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академії наук вищої школи України, лауреата іменних премій Григорія Сковороди та Василя Веретенникова, Ярослава Калакури «Українознавче дослідження: теорія та методологія» (2012).

Найактуальнішим проблемам українознавства, опрацюванню його теоретико-методологічних засад, освітніх, пізнавальних і світоглядно-виховних функцій, присвячена ця ґрунтовна праця. Книга носить підсумовуючий характер, систематизуючи багаторічні студії талановитого, щонайширших інтересів і умінь автора з ключових проблем українознавчого дослідження. Безцінним є це дослідження для молодих науковців, які працюють у різних сферах українознавства: історії, історіографії, етнології, філософії, державознавства, демографії,

лінгвістики, культурології, світового українства, біографістики та ін. У науково-методичному посібнику розглядаються ключові питання українознавчого дослідження, його системний, міждисциплінарний характер, теоретичні та методологічні засади.

По суті ця праця стала підсумком багатолітньої праці автора в царині українознавства, яке для нього ніколи не було абстрактною теорією, а є частиною особистого життя, власних помислів, переконань, компонентом духовно-інтелектуального світу. Із перших сторінок достатньо помітне бажання допомогти молодим дослідникам, що спонукало до викладу наукових орієнтирів у форматі посібника, адже у Ярослава Степановича величезний досвід роботи у цій царині. Під його керівництвом підготовлено 15 докторів та майже 50 кандидатів наук, він є автором понад 500 наукових, науково-популярних, навчально-методичних та публіцистичних праць. Читачі журналу «Українознавство» вже мали змогу познайомитися із окремими студіями Я. С. Калакури, які завжди вирізнялися логічністю, ґрунтовністю, глибиною осягнення проблеми, як і презентована напередодні ювілею праця.

Серед ключових проблем українознавчого доробку вченого варто виділити розроблення теоретико-методологічних засад українознавства, категоріально-понятійного апарату, джерельної бази, періодизації та розгляді окремих періодів і знакових сторінок становлення й розвитку українознавчої науки. Українознавство, про що свідчить дана праця, вчений розглядає як інтегровану систему знань про Україну і українство. Дослідник простежує процес зародження і основні етапи розвитку та нагромадження цих знань у межах таких концентрів: як український етнос, нація, держава; Україна – територія, природа; Україна – мова, культура, релігія, ментальність; Україна і світ, Україна – постаті.

Серед основних завдань українознавчої науки вчений вважає з'ясування її витоків, виявлення провідних тенденцій і закономірностей

розвитку, виокремлення внеску у збагачення знань визначних українських істориків та наукових осередків, інститутів, їх друкованих органів, прогнозування подальших досліджень.

Я. С. Калакура у праці відводить вагоме місце для понятійно-термінологічного апарату українознавства, його методології та періодизації. До методологічного інструментарію українознавця автор відносить три основних компоненти: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи) пізнання; в) засоби (спеціальні або допоміжні) дослідження: оргтехніка, обчислювальна, комп'ютерна та фото-фонотехніка. Зроблено наголос на принципах українознавчого дослідження (історизму, системності, об'єктивності (неупередженості), всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності, історичного антропологізму, людиноцентризму, єдності світобудови і багатоманіття її прояву, внутрішньої самоорганізації змісту й саморозвитку науки). Посібник охоплює комплекс основних дослідницьких методів українознавчого пізнання (наукового аналізу, синтезу, системного, порівняльного, ретроспективного, перспективного методів, методів наукометрії та бібліометрії, проблемно-функціонального та проблемно-ситуаційного, логічного, історико-генетичного, історико-хронологічного, історико-ситуаційного методів, типологізації та класифікації, біографічного методів), розкриває зміст допоміжних та спеціальних засобів наукового дослідження в українознавстві (комп'ютер, Інтернет, принтер, сканер, ксерокс тощо) (с. 100-128) .

З'ясовуючи значення періодизації, вчений розглядає її як один із дослідницьких методів українознавчого пізнання, який передбачає систему процедур, прийомів і способів, спрямованих на виділення в найбільш важливих епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями. «Наука вже давно довела, що періодизація – не механічна процедура поділу того чи іншого процесу на окремі відрізки в часовому вимірі, а

спосіб або метод, який виконує дослідницькі функції. Саме цей аспект періодизації, як дослідницького методу в українознавстві, належить до актуальних і недостатньо висвітлених у літературі проблем» - звертає увагу Я.С.Калакура (с. 88). Витоки українознавчої думки, а відтак і науки автор справедливо відносить до глибокої давнини. В її розвитку на шляху трансформації знань у науку вчений окреслив вісім, тісно пов'язаних між собою періодів.

У контексті розвитку українознавчої думки виокремлено особистість українознавця, що є новим у наукових студіях. Збірний, а вірніше, соборний образ українознавця увібрав у себе найбільш характерні риси представників різних поколінь науковців, починаючи від тих, хто закладав фундамент знань про Україну, хто поклав перші цеглини в його будівлю, і закінчуючи тими, хто вивершив її у комплексну наукову систему і працює в ній сьогодні, - підкреслює Я. С.Калакура (с. 50). Цей образ складався як на материковій землі українців, незважаючи на її розірваність між Польщею, Литвою й Угорщиною, між Річчю Посполитою і Москвою, між Російською та Австро-Угорською імперіями, так і за її межами – представниками української діаспори. У такий спосіб вчений підкреслює соборність образу українознавця, як і українознавства загалом. В єдиний потік зливаються провідні течії і напрями українознавчої думки, консолідується її представники навколо високих ідеалів української національної та державницької ідеї з метою глибокого, об'єктивного, всебічного та правдивого дослідження і висвітлення українського буття.

Відмітна риса посібника у визначенні співвідношення проблеми і теми українознавчого дослідження. Проблема в українознавстві має ставитися і формулюватися як ключова ідея, з якої випливають дослідницькі завдання, що викладаються послідовно шляхом рейтингового ранжування, наголошує вчений (с. 150). На думку Я.С.Калакури, домінуючою в українознавстві була і залишається проблема «живої» людини, її

світобачення, не випадково воно репрезентує себе як людинознавство і людинолюбство. Такими ж пріоритетними для українознавців, вважає автор, є проблеми теорії і практики етногенезу українського народу, формування його ідентичності й усвідомлення національної самобутності, історія української державності, культури, освіти, духовності та ментальності, національно-визвольного руху, світового українства тощо (с. 151).

У науково-методичному посібнику, де розглядаються ключові питання українознавчого дослідження, його системний, міждисциплінарний характер, теоретичні та методологічні засади, велика увага приділена визначенню теми дослідження, його об'єкта та предмета, бібліографії та історіографії, методиці пошуку, класифікації, аналізу та використання джерел, складання плану і проспекту роботи, орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до опублікування або захисту, проведення презентації. Для проведення об'єктивного дослідження автор підкреслює роль джерельної бази, використання різноманітних за змістом та характером документів, у тому числі інформаційних ресурсів вищих органів влади та управління України, громадських організацій України, статистичних даних, соціологічних досліджень, інтернет-джерел тощо. Я. С.Калакура дає визначення українознавчого джерела як носія безпосередніх, здебільшого первинних відомостей про Україну та українців, про розвиток українознавства та його творців (с. 180). Цінним для дослідника є опанування методикою основних етапів роботи з джерелами, від яких залежить ефективність і якість роботи. Професор наголошує на найбільш важливих серед них є: а) пошук, виявлення і попередній відбір джерел для наступного опрацювання; б) систематизація та класифікація джерел; в) дослідження джерел, їх аналітична критика; г) синтетична критика та використання інформаційного потенціалу джерельного комплексу (с. 183).

Готуючи цю книгу, автор бачив перед собою початкуючого дослідника, який тільки робить перші кроки в науці, а тому відчуває певну розгубленість, потребує фахової поради із визначення напрямку, проблеми і теми наукового проекту, його об'єкту та предмету, вивчення бібліографії та історіографії, методики пошуку, класифікації, аналізу та використання джерел, складання плану і проспекту роботи, орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до опублікування або захисту, проведення презентації тощо. А ще молодий дослідник потребує й психологічної підтримки у виборі професії, яка на перший погляд не спокушає привабливою кар'єрою або ж зарплатою і не завжди приносить радість та моральне задоволення, вимагає великої наполегливості, жертвності, посидючості, сили волі, готовності відмовитись від деяких «повсякденних благ», здатності не опускати рук перед труднощами, інколи нудною, рутинною і чорною роботою. Професор Я.С. Калакура сам пройшов нелегкий життєвий шлях, але попри життєві негаразди, скрути у різні епохи українського буття – чи Другої Речі Посполитої, чи «радянізації» західноукраїнських земель, побудови «розвинутого соціалізму», пріоритетними залишалися моральні та християнські чесноти, які живилися у любові до рідного краю, України. Ярослав Степанович упорався з труднощами й досяг неабиякого визнання в науковому світі. Своїм колосальним досвідом, роздумами про наболіле він щедро поділився на сторінках нової книги.

Для автора українознавство – це потужний інтелектуальний, ідейний і духовний чинник самоствердження українців, усвідомлення їх ідентичності, ефективний засіб збереження історичної пам'яті, осмислення національної ідеї, могутній фактор формування національно-державницької свідомості і високих моральних цінностей. На глибоке переконання Я. Калакури, українознавець – не кабінетний учений, байдужий до долі свого народу, до суспільних процесів, а борець, людина

дії, яка не просто має відповідні знання, збагачує їх і ділиться ними, а й вносить їх у суспільну свідомість, акумулює і поєднує в собі високий інтелект, професіоналізм, християнську моральність, щирю любов до України, національний патріотизм. Живими носіями таких цінностей були фундатори українознавства – ціла плеяда українських інтелектуалів, починаючи від Нестора Літописця і закінчуючи сотнями сучасних українознавців, зосереджених в академічних інститутах, Національному науково-дослідному інституті українознавства та всесвітньої історії, у численних вишівських центрах та кафедрах, у зарубіжних українознавчих осередках.

Книга знайомить читачів із сучасним трактуванням терміну «українознавство», сутнісними рисами і особливостями українознавчого пізнання (історизм, цілісність, комплексність, інтегративність, синергетизм), новітньою концепцією українознавства, структурою та концентрами українознавства, визначальними для українознавства поняттями, доробком провідних осередків українознавства, особливостями сучасного етапу продукування українознавчих знань, встановлює і характеризує напрями українознавства з погляду проблемно-хронологічного підходу, визначає актуальні завдання українознавчих студій, узагальнює досвід і найбільш характерні риси та ознаки періодів у розвитку українознавства, з'ясовує функції українознавства (теоретико-пізнавальної, світоглядної, виховної), теоретичні підстави українознавчого пізнання, закономірності українознавства, тлумачить близькі до українознавства категорії (народознавство, україністика, україніка).

Окремо з'ясовується зміст специфічних понять, термінів та категорій українознавства (українознавча ситуація, українознавчий факт, українознавча концепція), виокремлено історичну складову українознавства та його досліджень, філософію українознавства. Автор докладно торкнувся специфіки жанрів наукових досліджень із

українознавства (узагальнюючі праці, монографії, наукові статті, тези доповідей і повідомлень, конспекти, анотації та резюме, курсові, дипломні, магістерські та дисертаційні роботи, автореферати дисертацій, бібліографічні огляди та рецензії), етапів власне українознавчого пізнання й написання українознавчого дослідження (задум, постановка проблеми, визначення теми дослідження, формулювання теми і назви наукової праці, обґрунтування наукової та суспільної актуальності теми, визначення предмету та об'єкту дослідження, мети і завдань, хронологічних й територіальних меж, складання плану, проспекту роботи та плану-графіка його реалізації, вивчення літератури, аналіз стану дослідження проблеми, пошук, дослідження та систематизація джерел, підготовка змістовної частини, формулювання висновків, пропозицій, рекомендацій наукової праці, редагування та оформлення роботи тощо), особливості апробації, оприлюднення та публічного захисту наукових праць. Книга насичена не тільки загальними положеннями про сутність методології наукових студій з українознавства, але й деякими узагальненнями конкретного досвіду провідних учених минулого і сучасності, застереженнями від помилок і недоліків, порадами, рекомендаціями, починаючи від задуму наукового проекту і закінчуючи його реалізацією та впровадженням отриманих результатів у суспільну практику. При цьому автор самокритично застерігає потенційного читача заявою про те, що не претендував на єдино правильне трактування заявлених у книзі проблем та створення універсальної методики їх вирішення. Справа в тому що, на його думку, методика завжди індивідуалізована, нею не можна оволодіти тільки на основі літератури без належної самостійної роботи і настирливого опанування майстерністю наукового дослідження та викладу його результатів.

Таким чином, поява цієї праці – це відповідь на довгоочікувані прагнення початкуючих дослідників, які відтепер матимуть досконалий

підручник з основ наукової діяльності в царині Українознавства. Разом з тим, ця книжка буде корисною і цікавою і для більш досвідчених колег-українознавців, адже окрім того, що проф. Я. Калакура підсумував сучасні підходи до трактування та реалізації теоретичних і методологічних засад українознавчого пізнання, функціонування українознавства як науки й навчальної дисципліни, він щедро поділився власним досвідом і роздумами. Особливо цінними є висновки щодо ключових дискусійних питань, у т.ч. й про сутність самого українознавства, його предмету, об'єкту, структури тощо.

Крім того, у праці Я. Калакури висловлено низку конкретних рекомендації, спрямованих як на подальше посилення ролі українознавства в структурі гуманітарного знання, повнішу реалізацію його історіософських, світоглядних і дидактичних функцій в системі науки, освіти, культури, масових комунікацій, державного будівництва, утвердження української ідентичності та соборності, так і на виховання нових генерацій українознавців, підвищення їхнього теоретико-методологічного рівня та формування громадянської позиції.

Проф. Я. Калакура переконливо доводить, що українознавство, як цілісна наука пізнання, самопізнання і самотворення українського світу, світового українства, невіддільне від етногенезу українців, від формування української нації, її національної і державницької ідеї, від історії національно-визвольних змагань українського народу, феномену його мови, культури, духовності, від зародження, становлення і розвитку державності України, її місії в сучасному глобалізованому світі. Воно вже відіграло і продовжує відігравати інтегруючу роль в утвердженні української ідентичності та соборності, втіленні української національної ідеї, в прискоренні реформ та трансформаційних процесів, у побудові громадянського суспільства на засадах права, демократії та захисту свобод громадян, збереження національної самобутності. Будучи науковою

системою інтегрованих знань про Україну і українців, про закономірності зародження, розвитку і життєдіяльності українського народу в часових і просторових вимірах, українознавство, його структурні конструкції мають спільний фундамент – історичну пам'ять, спільні джерельні свідчення, спільну теорію та методологію наукового пізнання. Особлива місія українознавства полягає в тому, що воно синтезує всю сукупність знань, які стосуються українського етносу, території їхнього розселення і побутування, мови, культури, вірувань, побуту, обрядів, звичаїв, господарського, політичного і духовного життя, складання української нації, державно-правових відносин, її інтелектуальних надбань, міжнародних зв'язків, і формує якісно нову цілісність – науку самопізнання українського народу.

Не буде перебільшенням сказати, що автор досягнув поставленої перед собою мети: з'ясувати системний, міждисциплінарний характер українознавчого дослідження, його теоретичні та методологічні засади, структуру і функції, розкрити методика найважливіших етапів наукового пізнання.

Важливим доповненням до основного тексту книжки є обширна тематична бібліографія (близько 500 назв друкованих праць), витяги з офіційних нормативних документів (про порядок присудження наукових ступенів, паспорт спеціальності 09.00.12 – «Українознавство», перелік періодичних видань, що вважаються фаховими із спеціальності «Українознавство», зразки бібліографічних описувань літератури і джерел для дисертацій та рефератів, вимоги до оформлення статей в журналі «Українознавство» та «Збірнику наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії»), предметний (78 понять) та іменний (539 прізвищ) покажчики.

Не має сумнівів у тому, що праця Ярослава Калакури «Українознавче дослідження: теорія та методологія» знайде багато уважних читачів. Саме

для них вона написана, і саме тому не варто детально переповідати її зміст. Буде набагато краще, коли початкуючі дослідники, магістри, аспіранти, інші науковці, які працюють у різних сферах українознавства: історії, історіографії, етнології, філософії, державознавства, демографії, лінгвістики, культурології, світового українства, біографістики, а також студенти гуманітарних факультетів, аматори науково-пошукової та краєзнавчо-музейної роботи самі придбають та опрацюють це важливе видання. Нам залишається розкрити невеличку таємницю: незважаючи на те, що перший наклад книжки вже розійшовся, тернопільське видавництво «Джура» пообіцяло задовольнити попит читачів додатковим тиражем. І від себе додамо, що Ярослав Степанович зберіг запал діяльності, всю силу творчості, усю ясність думки. Він на почесному місці в українській історичній науці і педагогічній діяльності. Свій 75-літній ювілей зустрів плідною працею на науково-викладацькій ниві, продовжуючи передавати молоді свої знання, багатий досвід. Натхненно засіваючи науково-педагогічну ниву національними, інтелектуальними, людинотвірними зернами, щедро пожинає радість від успіхів вихованців, які у своїх серцях відчують особливу шану, любов і глибоку вдячність вчителю, пораднику і порядній Людині.

Оксана ГОМОТЮК – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Олег ЯРОШИНСЬКИЙ – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу освітніх технологій ННДІУВІ